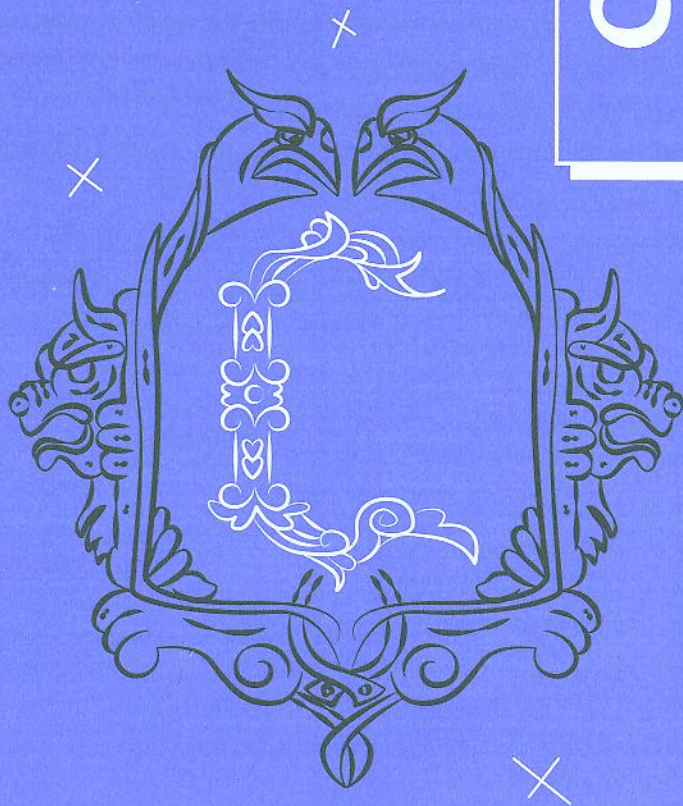

історією Русі займаються вчені з різних країн світу. Українська наука успішно долає залежність від російської та попри чимало несприятливих обставин перебуває на підйомі.

Науковці прагнуть до об'єктивності, однак кожна написана історія — це неминуче суб'єктивна розповідь, якій притаманна своя «драматургія», своя вибірка фактів і свої схеми пояснень минулих подій. Запропонований у цьому «Навігаторі» виклад історії Русі теж є інтелектуальною конструкцією. Він не претендує на вичерпність і наголошує на тому, що на сьогоднішньому рівні вивчення Русі видається важливим й актуальним. Але головне, що цей виклад заснований на фаховому аналізі джерел і спеціальної наукової літератури. «Навігатор» не дасть відповідей на всі можливі питання — це лише вступ до теми, що має на меті створити загальне розуміння історії Русі й українських земель у IX–XIII століттях. Текст покликаний закласти систему координат, показати успішні розв'язування складних вузлів історії і спонукати читачів до нових питань. За допомогою цієї книжки буде легше вирушити у власну захопливу й вільну від пропагандистських наративів подорож нашим минулим.

СЛОВНИЧОК

Аннали — середньовічний жанр історичних текстів, запис подій за роками (від латинського annus — рік).

Бояри — назва найвищого прошарку киеворуської еліти, найближчого оточення князя, його радників. З XII століття так почали загалом позначати соціальну еліту, яка володіла землею, виконувала управлінські функції і мала привілейоване становище у війську. Слово тюркського походження.

Варяги — спочатку узагальнена назва найманих воїнів зі Скандинавії, згодом (не пізніше ніж у другій половині XI століття) — східнослов'янська назва скандинавських народів загалом.

Вира — штраф за злочин. Слово скандинавського походження.

Вікінги — воїни й купці Північної Європи (переважно північногерманського / скандинавського походження), які пересувалися річковими й морськими шляхами, у VIII–XI століттях вирушали у воєнні, торгові й колонізаційні експедиції.

Віче — багатозначне слово, яким могли позначати стихійні виступи й заворушення населення (передусім у містах), різного роду екстраординарні «народні зібрання».

Волость — конкретне територіальне володіння князя.

Галицько-Волинський літопис — волинська хроніка другої половини

XIII століття, продовження київських хронік.

Гривна — грошово-вагова одиниця в Київській Русі.

Дружина — багатозначне слово, яким позначали групу осіб (чоловіків), об'єднаних спільною метою, родом занять і провідником. Найчастіше в давньоруських джерелах вживалося в політичному і воєнному контекстах. Зокрема, дружина — це збройне оточення правителя, князя. До цього поняття могли включати як вільних знатних осіб («мужів», «бояр» — «старша дружина»), так і збройних слуг князя («слуги», «отроки», «гриді» — «молодша дружина»), особисто залежних від нього.

Закупи — категорія особисто залежних селян.

Київський літопис — друга київська хроніка, продовження хроніки Сильвестра, завершена наприкінці XII століття.

Князь — правитель, представник найвищої суспільної верстви Русі. Руські князі належали до єдиного роду, умовно званого в науковій літературі «Рюриковичі».

Отроки (також «дітські», «пасинки», «слуги») — категорія залежних від князя або боярина осіб, що виконували воєнні чи господарчі обов'язки.

Отчина — волость батька.

«Повість временних літ» — перша руська хроніка, укладена близько 1116 року Сильвестром, ігуменом Видубицького монастиря біля Києва. Назва умовна, прийнята у науці, утворена з перших слів хроніки: «Се повѣсти времѣньныхъ лѣтъ...».

Патерик (від латинського pater — батько) — збірник повчальних життєписів видатних ченців.

Полюддя — у X столітті об'їзд дніпровськими русами навколишніх слов'янських племен, які матеріально утримували русів у холодну половину року. Пізніше (в XI–XII століттях у периферійних володіннях Рюриковичів) — один із видів натуральних (негрошових) податків, який збирали восени.

Руси — наукова назва професійних спільнот купців-воїнів, що займалися далекою торгівлею (зокрема работорівлею) у Східній Європі між Балтійським, Чорним і Каспійським морями. Руси («східні вікінги») мали здебільшого скандинавське (північногерманське) етнічне походження. Перші носії самоназви «русь».

Русь — назва, що в різний час позначала групи норманських купців-воїнів (IX–X століття); переважно слов'янське населення володінь руських князів Рюриковичів (XI–XIII століття); території, населені руссю (у попередньому значенні) і підвладні Рюриковичам (XI–XIII століття); територію Середньої

Наддніпрянщини й (пізніше) усі українські землі середньовічної доби; територію Руської (Київської) митрополії (XI–XIII століття).

Руська Земля — назва династичного домену руських князів Рюриковичів на середньому Дніпрі із центром у Києві (кінець X — середина XIII століть).

«Руська правда» — збірка правил судочинства. Початок формування її тексту припав на середину XI століття, за Ярослава і Ярославичів. Текст доповнювали упродовж XI–XIII століть мірою накопичення нових судових прецедентів.

Рядовичі — категорія особисто залежних осіб, що виконували певні обов'язки «за рядом», тобто договором.

Смерди — особисто вільне сільське населення, що платило князю податки.

Стіл — трон / престол; у переносному значенні — символ влади над певною територією.

Тіуни — розпорядники княжого господарства. Слово скандинавського походження.

Холопи — невільники / раби. Разом із челяддю були найнижчою соціальною категорією в Русі.

Хроніка — середньовічний жанр історичних текстів, твір, що викладає події в хронологічному порядку, часто структурований за роками.

Челядь — невільники з-посеред полонених. Разом із холопами були найнижчою соціальною категорією в Русі.

Антисловник (поширені некоректні терміни й назви)

Великий князь київський — хибне позначення титулу головного з руських князів. Насправді такий титул є кабінетною фікцією. Київські князі (як і всі інші) не мали інших спеціальних титулів, окрім загального окреслення «князь». Великокнязівський титул виникає пізніше, у XIII–XIV століттях, зокрема у Великому князівстві Литовському й Московській державі.

Нестор-літописець — некоректне іменування Нестора, ченця Києво-Печерського монастиря. Нестор є автором двох житій (Бориса і Гліба й Феодосія Печерського), однак, усупереч довгій традиції, твердження про його участь у створенні літописів не має достатніх підстав.

«Повість минулих літ» — некоректна назва «Повісті временних літ». Слово «временний» історики традиційно не перекладають, оскільки його точне значення в першій фразі хроніки («Се повестьи времанныхъ лѣтъ ... ѿкуда естъ пошла руская земля») є дискусійним.

Русичі — слово для окреслення руських військ, яке трапляється лише в «Слові о полку Ігоревім» і відсутнє у всіх достовірних давньоруських текстах. Вживати його на позначення населення Русі некоректно. Натомість доречними є форми «русь» (збірне поняття) і «русин» (в однині).

Феодална роздробленість — термін радянської науки на позначення періоду XI–XIII століть, коли нібито ранньофеодална держава Русь втратила початкову єдність і «роздробилася» на низку окремих феодалних князівств. Радянську концепцію Русі як феодалної держави і відповідну термінологію нині вважають у науці некоректними.

Хронологічні межі

У цьому «Навігаторі» висвітлено період від появи у Східній Європі спільноти під назвою «русь» аж до монгольської навали. Умовними крайніми датами слугують **839 і 1240 роки**

- 839 рік – це перша точно датована згадка людей «русь» у писемних джерелах;
- 1240-й – рік, коли монголи захопили Київ.

Отже, перед нами 400 років. За цей час Східна Європа і власне українські землі пережили чимало карколомних перетворень: з'явилася руська державність, на українські землі прийшли цивілізація, писемність і християнство, розвинулася оригінальна давньоруська культура, виник Київ й інші міста Русі, давньоукраїнське населення засвоїло загальну етнічну назву «русь».

Звісно, події цього періоду неможливо цілковито відокремити від того, що відбувалося до та після них. Зокрема, слов'янські спільноти, що склали основу руського суспільства, виникли на кілька століть раніше. Ключові сусіди Русі – Візантія, Хозарія, Волзька Булгарія і Дунайська Болгарія – теж почали формуватися в попередніх сторіччях. Водночас культурні, політичні й етнічні явища, започатковані у IX–XIII століттях, мали довге продовження – наприклад, князівська традиція, церква, писемність, розвиток мови, руська ідентичність.

Територіальні межі

Більшість подій і процесів, описаних у цьому «Навігаторі», розгорталась у **Східній Європі**.

Такі культурно-географічні терміни, як «Центральна Європа», «Східна Європа» і, зрештою, «Європа» загалом, є умовними, а їхні значення – плінними. Отже, у кожному випадку слід пояснювати, що й чому розуміємо під ними.

